অধ্যায় ১ ঃ অঙ্কীয়া নাটৰ সাধাৰণ পৰিচয়

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ অঙ্কীয়া নাট

১.৩.১ 'অঙ্কীয়া নাট' শব্দ দুটাৰ তাৎপর্য

১.৩.২ অঙ্কীয়া নাটৰ উৎপত্তি

১.৩.৩ অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ কলা-কৌশল

১.৩.৪ অঙ্কীয়া নাটৰ বৈশিষ্ট্য

১.৩.৫ ভাৰতৰ অন্যান্য নাট্য পৰম্পৰাৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ তুলনা

১.৩.৬ শঙ্কৰোত্তৰ যুগৰ অঙ্কীয়া নাট

১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৫ অধিক জানিবলৈ (কেৱল ৰূপৰেখা)

১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- অঙ্কীয়া নাটৰ উৎপত্তি আৰু বৈশিষ্ট্য সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ কলা-কৌশল সম্পর্কে অৱগত হ'ব
- অঙ্কীয়া নাটসমূহৰ মূল আৰু তাৰ বিষয়বস্তু সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব
- অঙ্কীয়া নাটৰ ভাষা, সংলাপ আৰু ৰস সম্পর্কে অৱগত হ'ব
- ভাৰতৰ অন্যান্য নাট্যধর্মী অনুষ্ঠানৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ তুলনামূলক আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

'অসমীয়া নাটক' শীর্ষক পাঠ্যবিষয়ৰ এইটো প্রথম অধ্যায়। অধ্যায়টিত আপুনি অঙ্কীয়া নাটৰ সাধাৰণ পৰিচয় লাভ কৰিব। আপুনি নিশ্চয় জানে যে মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱক অসমীয়া নাট্য-সাহিত্যৰ জনক আখ্যা দিয়া হয়। কাৰণ এতিয়ালৈকে শঙ্কৰদেৱৰ আগতে অসমত নাট ৰচনা কৰাৰ কোনো নিদর্শন পোৱা নাই। তেৱাই প্রৱর্তন কৰা নৱ-বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে এই অঙ্কীয়া নাটসমূহৰ সৃষ্টি কৰিছিল। অঙ্কীয়া নাটসমূহ কাব্য, গীত, চিত্রকলা, স্থাপত্য,

ভাস্কর্য আদি ভালেমান কলাৰ সমাহাৰ। ভগৱান কৃষ্ণৰ মহিমা দৃশ্য আৰু শ্রব্য কাব্যৰ মাজেৰে প্রতীয়মান কৰি সর্বসাধাৰণৰ মাজত সাহিত্য কলা তথা অভিনয় কলা হিচাপে অঙ্কীয়া নাটসমূহে জনপ্রিয়তা লাভ কৰিছিল। অঙ্কীয়া নাটৰ অভিনয়ক ভাওনা বোলা হয়।

শঙ্কৰদেৱৰ প্রিয় শিষ্য মাধৱদেৱেও গুৰুৰ পথ অনুসৰণ কৰি নাট ৰচনা কৰিছিল। মহাপুৰুষ দুজনাৰ পাছত আন কেইবাগৰাকী নাট্যকাৰে নাট ৰচনা কৰিছিল যদিও তেওঁলোকৰ নাটত কোনো ধৰণৰ নতুন বিশেষত্ব উদ্ভাসিত হৈ উঠা নাছিল। পৰৱর্তী নাট্যকাৰসকলে শঙ্কৰ-মাধৱক অনুকৰণহে কৰিছিল। সত্রসমূহৰ প্রসাৰৰ লগে লগে অঙ্কীয়া নাটে স্বতন্ত্র বৈশিষ্ট্যৰে গঢ় লৈ উঠে। অৱশ্যে পৰৱর্তী কালৰ নাটসমূহত অঙ্কীয়া নাটৰ সকলোবোৰ বৈশিষ্ট্য ৰক্ষিত হোৱা নাই। এই অধ্যায়টিত অঙ্কীয়া নাটৰ উৎপত্তি, অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ কলা-কৌশল, বৈশিষ্ট্য, মূল আৰু বিষয়বস্তু আদি বিষয়ত আলোকপাত কৰা হৈছে।

১.৩ অঙ্কীয়া নাট

ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা হৈছে যে মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে নৱ-বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ এক মাধ্যম হিচাপেই এই অঙ্কীয়া নাটসমূহ সৃষ্টি কৰিছিল। তেৱাৰ শিষ্য মাধৱদেৱেও গুৰুৰ পদাংক অনুসৰণ কৰি নাট ৰচনাত মনোনিৱেশ কৰিছিল। এই অঙ্কীয়া নাটসমূহৰ বিষয়ে তলত বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল।

১.৩.১ 'অঙ্কীয়া নাট' শব্দ দুটাৰ তাৎপর্য

শঙ্কৰদেৱৰ নাটসমূহক 'অঙ্ক' আৰু মাধৱদেৱৰ এখন নাটৰ বাহিৰে আন কেইখনক 'ঝুমুৰা' আখ্যা দিয়া হৈছে যদিও 'অঙ্কীয়া নাট' বুলিলে দুয়োগৰাকী মহাপুৰুষে ৰচনা কৰা নাটসমূহকে বুজোৱা হয়। শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ নাটসমূহৰ ক্ষেত্রত 'অঙ্ক' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল। শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ নাটসমূহক 'নাট', 'নাটক', 'যাত্রা', 'লীলাযাত্রা' বুলিহে উল্লেখ কৰাৰ কথা পোৱা যায়—

সেহি পত্নিপ্রসাদ নাম নাটঃ *(পত্নিপ্রসাদ)*

কেলিগোপাল নামেদং নাটকং মুক্তি সাধকম্ *(কেলিগোপাল)*

শ্রী পাৰিজাত হৰণ যাত্রাঃ

পাৰিজাত হৰণঃ লীলাযাত্রাঃ *(পাৰিজাত হৰণ)*

'অঙ্কীয়া নাট' শব্দ দুটা পৰৱর্তী কালত ব্যৱহাৰ হোৱা। মধ্যযুগৰ চৰিত পুথিসমূহত এই নাটসমূহক অঙ্ক বোলা হৈছে। সহজেই বুজিব পাৰি যে, নাট অর্থতেই 'অঙ্ক' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। গতিকে, 'অঙ্ক'ৰ লগত 'ঈয়া' প্রত্যয় যোগ দি অঙ্কীয়া কৰা আৰু তাৰ লগত আকৌ 'নাট' শব্দ সংযোগ কৰি 'অঙ্কীয়া নাট' কৰা অপ্রয়োজনীয়ই নহয়, অর্থহীনো। অভিধাটো কোনে, কেতিয়া আৰু কি ভাবি প্রয়োগ কৰিলে জনা নাযায়। অৱশ্যে মন কৰিবলগীয়া কথা যে অঙ্কীয়া নাট অভিধাটো অকল শঙ্কৰদেৱ

আৰু মাধৱদেৱৰ নাটৰ ক্ষেত্ৰতহে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। খুব সম্ভৱ ৰামচৰণ ঠাকুৰ, দৈত্যাৰি ঠাকুৰ আদি চৰিতকাৰসকলে চৰিত পুথিসমূহত অঙ্ক শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছে —

১) পাৰিজাত হেন নাম অংক মহা অনুপাম
কৰিলা শঙ্কৰে তাত পাছে।

২) দেৱানৰ বাণী শুনি সীতা সয়ম্বৰ ।
ৰামায়ণ অংক কৰি দিলন্ত শঙ্কৰ।। (দৈত্যাৰি ঠাকুৰ *ঃ গুৰু চৰিত*)

শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ পিছৰ নাট্যকাৰসকলৰ নাট ৰচনাত ভাব-ভাষাৰ ওজস্বিতা, কলা-কৌশল তথা ভক্তিৰ গভীৰতা আদি লাহে লাহে ম্লান হ'বলৈ ধৰাত মহাপুৰুষ দুজনাৰ নাটসমূহক এই নাটসমূহৰ পৰা পৃথক কৰি ৰাখিবলৈকে অঙ্কীয়া নাট হিচাপে মানি অহা হ'ল।

শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰিয় শিষ্য মাধৱদেৱেও গুৰুক অনুসৰণ কৰি ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ অৰ্থে নাট ৰচনা কৰিছিল। মাধৱদেৱৰ প্ৰথম নাট *অৰ্জুন-ভঞ্জন*ৰ বাদে বাকীকেইখনক 'ঝুমুৰা' বোলা হৈছে। মাধৱদেৱেও তেওঁৰ নাটসমূহক বুজাবলৈ 'ঝুমুৰা' শব্দটো প্ৰয়োগ কৰা নাছিল। মাধৱদেৱে তেওঁৰ নাটসমূহৰ দুই এখনত 'নাট' আৰু 'যাত্ৰা' শব্দ দুটা প্ৰয়োগ কৰিছিল। পিছৰ নকলকাৰসকলেহে 'ঝুমুৰা' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছে।

১.৩.২ অঙ্কীয়া নাটৰ উৎপত্তি

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ সময়ৰ পৰা অৰ্থাৎ পঞ্চদশ শতিকাৰ শেষৰ পৰা অসমীয়া নাট্য-সাহিত্যৰ ধাৰাবাহিক ইতিহাস পোৱা যায়। *কথা-গুৰুচৰিত*ৰ মতে শঙ্কৰদেৱে প্ৰথমবাৰ তীৰ্থযাত্ৰাৰ পৰা উভতি আহি *চিহ্নযাত্ৰা*ৰ অভিনয়ৰ আয়োজন কৰিছিল। *চিহ্নযাত্ৰা*ৰ অভিনয়ৰ বাবে শঙ্কৰদেৱে কপিলীমুখৰ কুমাৰৰ হতুৱাই খোল গঢ়াইছিল, মুখা তৈয়াৰ কৰিছিল, নটুৱাক গীত-বাদ্য শিকাইছিল, ৰভা-ঘৰ, ছোঁ-ঘৰ সজাইছিল। নটা ***মহতা*** লগাই সভাঘৰ দিনৰ পোহৰৰ দৰে পোহৰাই ৰখা হৈছিল। অভিনয়ৰ বাবে শঙ্কৰদেৱ নিজে তুলাপাটত সাত বৈকুণ্ঠৰ দৃশ্যপট আঁকি ৰভাঘৰত স্থাপন কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে নিজেও এক বৈকুণ্ঠত ঈশ্বৰৰ ভাও দিছিল বুলি *চৰিত পুথিত* উল্লেখ আছে। ইয়াৰ আগতে অসমত নাট ৰচনাৰ কোনো প্ৰমাণ পোৱা নাযায়। সেইবাবে *চিহ্নযাত্ৰা*কে অসমীয়া নাট্য-সাহিত্যৰ প্ৰথম নিদৰ্শন বুলি ধৰা হয়।

মহতা ঃ জোঁৰ বা আৰিয়া।

চিহ্নযাত্ৰা নাটৰূপে ৰচনা কৰা হৈছিল নে নাই সঠিককৈ জনা নাযায়। চৰিত পুথিত এই নাট্যানুষ্ঠানৰ বৰ্ণনা আছে। তাৰ পৰা অনুমান কৰা হৈছে যে *চিহ্নযাত্ৰা* মূকাভিনয় আছিল। *চিহ্নযাত্ৰা*ৰ অভিনয়ে জনসাধাৰণৰ মাজত শ্ৰদ্ধা, ভক্তি তথা বিস্ময়ৰ সৃষ্টি কৰিছিল। জনসমাজৰ পৰা এনে অসামান্য প্ৰভাৱৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখিয়েই শঙ্কৰদেৱে অভিনয়ক ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ এক শক্তিশালী আৰু আকৰ্ষণীয় মাধ্যম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। *চিহ্নযাত্ৰা*ৰ অভিনয়ৰ পাছত সংলাপ আৰু সূত্ৰধাৰৰ সমাৱেশ ঘটাই শঙ্কৰদেৱে পাছৰ

নাটসমূহ ৰচনা কৰিছিল আৰু অসমীয়া নাট্য-সাহিত্যলৈ ছখন নাট আগবঢ়াইছিল।

অঙ্কীয়া নাট মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ সৃজনী প্ৰতিভাৰ চানেকি যদিও এই অভিনৱ পথ অৱলম্বন কৰোঁতে তেওঁ নানাবিধ উৎসৰ পৰা সমল আহৰণ কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত সংস্কৃত নাটৰ দ্বাৰা শঙ্কৰদেৱ প্ৰভাৱিত হৈছিল। সংস্কৃত *নাট্যশাস্ত্ৰত* অঙ্ক শব্দৰ অৰ্থ 'চিহ্ন'। এই চিহ্ন শব্দটোৱে নাটকীয় কাহিনীৰ স্তৰ বিভাজন কৰা বুজায়। সংস্কৃত নাটত দহ-বাৰটালৈকে অঙ্ক পোৱা যায়। সংস্কৃত নাটৰ প্ৰভাৱ অঙ্কীয়া নাটত পাৰিলেও তাৰ হুবহু অনুকৰণ অঙ্কীয়া নাটত দেখা নাযায়। সংস্কৃত নাটৰ অঙ্ক বিভাজনৰ দৰে অঙ্কীয়া নাটত অঙ্ক বিভাজন দেখা নাযায়। সংস্কৃত নাটৰ নান্দী, প্ৰৰোচনা, প্ৰস্তাৱনা, মুক্তিমঙ্গল ভটিমা, পূৰ্ৱৰাগ, সূত্ৰধাৰৰ প্ৰাধান্য, শ্লোক আদিৰ লগতহে অঙ্কীয়া নাটৰ মিল দেখা যায়। আনহাতে, অসমৰ থলুৱা নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠানসমূহৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ অনেক মিল পৰিলক্ষিত হয়। অসমত প্ৰাচীন কালৰে পৰা চলি অহা পুতলা নাচ, ওজাপালি, দেওধনী নৃত্য, ঢুলীয়া, কুশান গান, ভাৰী গান, পচতি আদি থলুৱা নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠানবোৰে শঙ্কৰদেৱক অঙ্কীয়া নাট সৃষ্টিত যথেষ্ট অৰিহণা যোগাইছিল। মহাপুৰুষজনা এনে অনুষ্ঠানসমূহৰ প্ৰত্যক্ষদৰ্শী আছিল আৰু সংস্কৃত নাটৰ লগত এই অনুষ্ঠানসমূহৰ সমল সংযোগ কৰি অঙ্কীয়া নাট সৃষ্টি কৰিছিল।

অসমত প্ৰাচীনকালৰে পৰা চলি অহা লোকনাট্য অনুষ্ঠানসমূহ আছিল নৃত্য-গীত প্ৰধান। মাধৱ কন্দলী, হৰিবৰ বিপ্ৰ আদি কবি-সাহিত্যিকসকলৰ ৰচনাত নট-ভাট আদিৰ উল্লেখ পোৱা যায়। আনহাতে, বিভিন্ন মঠ-মন্দিৰৰ নৃত্য-গীতৰ কথাও বুৰঞ্জীয়ে দাঙি ধৰে। অসমৰ প্ৰাচীন নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠান পুতলা নাচ, ওজাপালি আদিৰ প্ৰকাশভঙ্গী নৃত্য-গীত প্ৰধান। আনহাতে, দেওধনী নৃত্য, কুশান-গান, ভাৰী গান, ঢুলীয়া নাচ, পচতি আদি অনুষ্ঠানৰ কাহিনী গীতেৰেই প্ৰকাশ কৰা হয়। যিহেতু অঙ্কীয়া নাটো নৃত্য-গীত প্ৰধান আৰু ইয়াৰ কাহিনীও নৃত্য আৰু গীতৰ মাধ্যমেৰেই প্ৰকাশ কৰা হয়, গতিকে অঙ্কীয়া নাটৰ ওপৰত থলুৱা নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠানসমূহৰ প্ৰভাৱ সহজে স্বীকাৰ কৰিব পাৰি।

অঙ্কীয়া নাটত সূত্ৰধাৰ স্থিতি অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। সূত্ৰধাৰে হাত-ভৰি আৰু মুৰৰ বিভিন্ন মুদ্ৰা, ভঙ্গী নাটত প্ৰদৰ্শন কৰে। বিয়াহৰ ওজাপালিয়ে ব্যৱহাৰ কৰা মুদ্ৰা আৰু ভঙ্গীৰ প্ৰভাৱ সূত্ৰধাৰৰ মুদ্ৰা আৰু ভঙ্গীত দেখা পোৱা যায়। সূত্ৰধাৰৰ বাহিৰেও নাটৰ অন্যান্য চৰিত্ৰসমূহেও তেওঁলোকৰ চৰিত্ৰৰ কাৰ্যাৱলী অনুযায়ী নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰে। আনকি মঞ্চত প্ৰৱেশ, প্ৰস্থান আদিও নৃত্য ভঙ্গীৰেই কৰা হয়। ইয়াৰ পৰাই ধাৰণা কৰিব পাৰি যে শঙ্কৰদেৱে অঙ্কীয়া নাটত প্ৰয়োগ কৰা নৃত্য, গীত, মুদ্ৰা, ভঙ্গী আদিৰ ভিত্তি আছিল বিভিন্ন থলুৱা নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠান।

অঙ্কীয়া নাটৰ 'সূত্ৰধাৰ'জনক মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে সংস্কৃত নাটৰ প্ৰেৰণাতে গঢ় দিছিল। কিন্তু সংস্কৃত নাটকৰ সূত্ৰধাৰতকৈ থলুৱা নাট্যানুষ্ঠানৰ আৰ্হিৰে শঙ্কৰদেৱে সূত্ৰধাৰক এক নতুন ৰূপত উপস্থাপন কৰিছিল। সংস্কৃত নাটকৰ সূত্ৰধাৰতকৈ ওজাপালিৰ

'ওজা', পুতলা নাচৰ 'বায়ন', আৰু কুশান গানৰ 'দোৱাৰী' (দোহাৰী)ৰ লগতহে অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্ৰধাৰৰ সাদৃশ্য বেছি। এইসকলৰ দৰে অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্ৰধাৰো নৰ্তক, গায়ক, পৰিচালক আৰু নাটৰ পৰিস্থিতি ব্যাখ্যাকাৰী। আনকি ওজাই পৰিধান কৰা বগা পোছাক, জামা, ঘুৰি আৰু পাগুৰি অঙ্কীয়া নাটত সূত্ৰধাৰেও পৰিধান কৰে।

অঙ্কীয়া নাটত চৰিত্ৰ অনুযায়ী 'মুখা'ৰ ব্যৱহাৰ আছে। ঢুলীয়া নাচ, কুশাল গান, ভাৰী গান আদিৰ মুখাৰ সৈতে অঙ্কীয়া নাটৰ চৰিত্ৰসমূহৰ মুখাৰ মিল পৰিলক্ষিত হয়। আনহাতে পুতলানাচ, কুশান গান আদিত পৰিৱেশজ্ঞাপক প্ৰাৰম্ভিক অনুষ্ঠান অঙ্কীয়া নাটত 'ধেমালি'ৰ মাজেৰে উদ্‌যাপন কৰা হয়। সংস্কৃত নাটৰ পূৰ্বৰঙ্গৰ লগত এই অনুষ্ঠানৰ কিছু মিল থাকিলেও অমিলেই বেছি। তেনেদৰে অঙ্কীয়া নাটত খোল, তাল আদি বাদ্যযন্ত্ৰৰ ব্যৱহাৰতো থলুৱা নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠানৰ প্ৰভাৱেই জড়িত হৈ আছে।

সংস্কৃত নাট্যৰীতিৰ বিপৰীতে কলা-কুশলী নাট্যকাৰগৰাকীয়ে ৰঙ্গমঞ্চত যুদ্ধ, বিবাহ, জন্ম-মৃত্যু আদি অভিনয় কৰি দেখুৱাইছে। নাট্যকাৰজনাই এইবোৰ থলুৱা লোকনাট্যানুষ্ঠানসমূহৰ পৰাই গ্ৰহণ কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱে নাট্যশিল্পক অধিক জনপ্ৰিয় কৰি তোলাৰ উদ্দেশ্যৰেই এনেবোৰ লোকনাট্যানুষ্ঠান বিজড়িত কথা আৰু কাৰ্যৰে অঙ্কীয়া নাটসমূহ সৃষ্টি কৰিছিল।

ইয়াৰ বাহিৰেও মধ্যযুগৰ ভাৰতীয় লোকনাট্যানুষ্ঠান, যেনে— কৰ্ণাটকৰ 'যক্ষগান', কেৰালাৰ 'কথাকলি', তাঞ্জোৰৰ 'ভাগৱত মেল-নাটক', গুজৰাটৰ 'ভৱাই', মহাৰাষ্ট্ৰৰ 'ললিত', উত্তৰ প্ৰদেশ আৰু ৰাজস্থানৰ 'ৰাসলীলা আৰু 'ৰামলীলা' আদিৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ ভালেখিনি সাদৃশ্য দেখিবলৈ পোৱা যায়। শঙ্কৰদেৱে তীৰ্থভ্ৰমণ কৰিবলৈ যোৱা সময়ত এনে নাট্যানুষ্ঠানসমূহ প্ৰত্যক্ষ কৰিছিল আৰু এই নাট্যানুষ্ঠানসমূহে তেওঁক অঙ্কীয়া নাট ৰচনা কৰিবলৈ অনুপ্ৰেৰণা যোগাইছিল। উক্ত আলোচনাৰ পৰা দেখা যায় যে শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাটৰ উৎপত্তিৰ গুৰিতে আছিল সংস্কৃত নাট, অসমৰ নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠান আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠানসমূহ। এইবোৰ অনুষ্ঠানৰ পৰা উপাদান আহৰণ কৰি নিজৰ সৃজনীমূলক কলা-কৌশলেৰে শঙ্কৰদেৱে অঙ্কীয়া নাটৰ দৰে এক কলাসুলভ তথা শক্তিশালী ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ মাধ্যম ৰচনা কৰিলে। ভগবান কৃষ্ণৰ মহিমা প্ৰচাৰৰ বাবে বিষয়বস্তু নিৰ্বাচন কৰি গীত-নৃত্য, সংলাপৰ অভিনয় ভাষাৰে মহাপুৰুষজনাই এক অপূৰ্ব কলা— অঙ্কীয়া নাট অসমীয়া সমাজলৈ দান দি গৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ অঙ্কীয়া নাটৰ সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত কি কি উপাদানে শঙ্কৰদেৱক প্ৰভাৱিত কৰিছিল সেই বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। (১০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

১.৩.৩ অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ কলা-কৌশল

অঙ্কীয়া নাট বৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ এক অভিনৱ সম্পদ। কাব্য-গীত, পদ আদিৰ জৰিয়তে ধর্ম প্রচাৰ কৰাৰ দৃষ্টান্ত ভাৰতৰ বিভিন্ন ধর্মগুৰুসকলৰ ক্ষেত্রত দেখা যায়। কিন্তু নাট্য সাহিত্যৰ যোগেৰে ধর্ম প্রচাৰৰ প্রচেষ্টাত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ একক আৰু অদ্বিতীয়। শঙ্কৰদেৱে সংস্কৃত নাট্যৰীতি, ভাৰতবর্ষৰ বিভিন্ন ঠাইৰ নাট্যধর্মী অনুষ্ঠান আৰু থলুৱা নৃত্য-গীতধর্মী অনুষ্ঠানৰ ত্রিবেণী সঙ্গমত বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে এইবিধ অপূর্ব সাহিত্যৰ সৃষ্টি কৰে। মহাপুৰুষজনাৰ অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ কলা-কৌশল চমকপ্রদ। নাটকীয় কাহিনী চাৰিটা মাধ্যমত দাঙি ধৰাৰ লগতে সংস্কৃত নাটকৰ কিছুমান উপাদান সংমিশ্রণ কৰি তেওঁ অঙ্কীয়া নাটৰ বিষয়বস্তু আগবঢ়াই নিছিল। অঙ্কীয়া নাটৰ কলা-কৌশলসমূহ তলত দিয়া ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি—

- *নান্দী শ্লোক ঃ* অভিনয়ৰ মঙ্গল প্রার্থনা কৰি 'দেৱদ্বিজ নৃপাদি'ৰ প্রতি স্তুতিবাচক আৰু নমস্কাৰ জ্ঞাপন মঙ্গল বচনেই হ'ল নান্দী। অভিনয়ৰ পূর্বে অঙ্কীয়া নাটত দুই প্রকাৰৰ নান্দী শ্লোকৰ প্রয়োগ দেখা যায়। ইয়াৰে প্রথমটোত উপাস্য দেৱতা কৃষ্ণ বা ৰামৰ প্রতি স্তুতি আৰু দ্বিতীয়টোৰ মাজেৰে নাট্য কাহিনীৰ পূর্বাভাস দাঙি ধৰা হয়। অঙ্কীয়া নাটৰ এই নান্দী শ্লোক সংস্কৃত নাটকৰ অনুৰূপ বুলিব পাৰি।
- *প্রৰোচনা ঃ* মঞ্চত প্রৱেশ কৰাৰ আগতে নাটকৰ পাত্র-পাত্রীয়ে অভিনয় কৰিবলৈ খোজা নাটকখনৰ কাহিনীৰ প্রশংসা কৰি দর্শকৰ মন অভিনয়ৰ প্রতি আকর্ষিত কৰাই হ'ল প্রৰোচনা। প্রৰোচনাত নাটকীয় কাহিনীৰ আভাস দিয়া হয়। অঙ্কীয়া নাটৰ প্রৰোচনাত "ভোঃ ভোঃ সামাজিক" বুলি আৰম্ভ কৰি ভগবান কৃষ্ণৰ লীলা অৱতাৰৰ প্রশংসা কৰা হয় আৰু কাহিনীক 'মুক্তি সাধকম' বুলি দর্শকক অভিনয়ৰ প্রতি আগ্রহী কৰি তোলা হয়।
- *প্রস্তাৱনা ঃ* মূল নাট আৰম্ভ হোৱাৰ আগতে সূত্রধাৰে বিদূষক বা আন সহচৰৰ সৈতে কথা-বার্তাৰ যোগেৰে কোন অভিনেতা কেনেদৰে মঞ্চত প্রৱেশ কৰিব তাৰ সূচনা কৰাকে প্রস্তাৱনা বোলে। মঞ্চত প্রৱেশ কৰি সূত্রধাৰে আকাশলৈ চাই 'আহে সঙ্গী কি বাদ্য বাজত' বুলি আৰম্ভ কৰি 'আঃ সে পৰমেশ্বৰ শ্রীকৃষ্ণ মিলল মিলল' বুলি কৈ মঞ্চৰ পৰা প্রস্থান কৰে। সংস্কৃত নাটৰ আদর্শৰে অঙ্কীয়া নাটতো এই প্রস্তাৱনা বিদ্যমান।
- *সূত্রধাৰ ঃ* সূত্রধাৰৰ স্থিতি অঙ্কীয়া নাটৰ এক অভিনৱ কৌশল। সূত্রধাৰ অঙ্কীয়া নাটৰ কেন্দ্র বিন্দু। সূত্রধাৰ নামটো সংস্কৃত *নাট্যশাস্ত্রৰ* পৰা আহৰিত। সংস্কৃত ৰূপকৰ

সূত্রধাৰৰ আধাৰত মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে সূত্রধাৰৰ চৰিত্রটি সৃষ্টি কৰিলেও সংস্কৃত নাটত সূত্রধাৰে নান্দী পাঠ আৰু প্রস্তাৱনা আগবঢ়াই নাটৰ পৰা প্রস্থান কৰে। কিন্তু অঙ্কীয়া নাটত আৰম্ভণিৰ পৰা শেষলৈকে ৰঙ্গমঞ্চত উপস্থিত থাকি তেওঁ সম্পূর্ণ নাটখন পৰিচালনা কৰে। এই বিষয়ে তলত বহলাই আলোচনা কৰা হ'ব।

অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্রধাৰৰ লগত দক্ষিণ ভাৰতৰ যক্ষগানৰ ভাগৱতৰ সাদৃশ্য লক্ষ্য কৰিবলগীয়া। শঙ্কৰদেৱ সৃষ্ট সূত্রধাৰৰ ওপৰত সংস্কৃত নাটৰ সূত্রধাৰ, থলুৱা পুতলানাচ আৰু ওজাপালিৰ প্রভাৱ পৰিলেও মহাপুৰুষ জনাই নিজস্ব পৰিকল্পনাৰে চৰিত্রটিক বেছি সজীৱ ৰূপত সজাই তুলিছে।

- *নৃত্য-গীতৰ প্রাচুর্য, ভাষা আৰু ৰস ঃ* নৃত্য-গীত আদিৰ সমাহাৰেৰে অঙ্কীয়া নাটসমূহ সমৃদ্ধ। নৃত্য-গীত অবিহনে অঙ্কীয়া নাটৰ ৰস অনুভৱ কৰা অসম্ভৱ। নাটকীয় কাহিনী গীতৰ মাজেৰেই উপলব্ধি কৰিব পাৰি। চৰিত্রৰ প্রৱেশ, কার্য আৰু প্রস্থান নৃত্যৰে ভৰপূৰ। সেয়েহে অঙ্কীয়া নাটক নৃত্য-গীত প্রধান নাট বুলিও ক'ব পাৰি।

  আনাহাতে অঙ্কীয়া নাটৰ ভাষা 'ব্রজবুলি' বা 'ব্রজাৱলী'। এই ভাষাটো অসম বা আন কোনো অঞ্চলৰ কথিত ভাষা নহয়। শঙ্কৰদেৱে ব্রজাৱলী ভাষাৰে নাটৰ সূত্র আৰু সংলাপ ৰচনা কৰি অঙ্কীয়া নাটসমূহক এক সুকীয়া নাট্য শ্রেণীত স্থান দিছে। ঠিক সেইদৰে ৰস বিচাৰৰ ফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে মহাপুৰুষৰ অঙ্কীয়া নাটসমূহৰ সৃষ্টিৰ মূলতেই হ'ল জনসাধাৰণক ভক্তিৰসত নিমজ্জিত কৰোৱা। এই বিষয়ে তলত বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল।
- *পঞ্চসন্ধিৰ প্রয়োগঃ* সংস্কৃত নাটৰ কাহিনীত প্রয়োগ হোৱা পঞ্চসন্ধি অঙ্কীয়া নাটসমূহতো বিদ্যমান। এই পঞ্চসন্ধি হ'ল— মুখ, প্রতিমুখ, গর্ভ, অৱমর্ষ আৰু নির্বহন। কিন্তু *ৰুক্মিণী হৰণ* আৰু *পাৰিজাত হৰণ*ৰ বাহিৰে বাকীবোৰ নাটৰ পৰিসৰ কম বাবে এই নাট দুখনতহে পঞ্চসন্ধিৰ প্রয়োগ বেছি স্পষ্ট।

এনেবোৰ কলা-কৌশল প্রয়োগ কৰিয়েই শঙ্কৰদেৱে অঙ্কীয়া নাটসমূহ ৰচনা কৰিছিল। নাট্যকাৰগৰাকীয়ে সংস্কৃত নাটক, থলুৱা নাট্যধর্মী অনুষ্ঠান আদিৰ আলম লৈ নিজস্ব কলা-কৌশলৰ মাধ্যমত অঙ্কীয়া নাটসমূহ ৰচনা কৰি জনসাধাৰণক বৈষ্ণৱ ধর্মৰ প্রতি আকৃষ্ট কৰিব পাৰিছিল।

১.৩.৪ অঙ্কীয়া নাটৰ বৈশিষ্ট্য

সংস্কৃত নাট আৰু অন্যান্য থলুৱা নাট্যধর্মী অনুষ্ঠানৰ উপাদানৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰি অঙ্কীয়া নাটসমূহ ৰচিত হ'লেও তাৰ কিছুমান স্বকীয় বৈশিষ্ট্য থকাটো মন কৰিবলগীয়া। অঙ্কীয়া নাটসমূহ স্বকীয় বৈশিষ্ট্যসম্পন্ন এক অনুপম ৰচনা। এনে নাটৰ প্রধান বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল—

- সূত্রধাৰৰ প্রাধান্য
- কাব্যধর্মী গীত-শ্লোক আৰু পয়াৰৰ প্রাচুর্য
- ব্রজাৱলী ভাষাৰ প্রয়োগ
- লয়যুক্ত গদ্যৰ ব্যৱহাৰ
- সঙ্গীত-নৃত্যৰ প্রয়োগ
- ভক্তিৰসৰ প্রাধান্য

তলত এই বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে বহলাই আলোচনা কৰা হ'ল—

- *সূত্রধাৰৰ প্রাধান্য ঃ* সূত্রধাৰৰ প্রাধান্য অঙ্কীয়া নাটৰ এটা অন্যতম বৈশিষ্ট্য। অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্রধাৰজনক সংস্কৃত নাটকৰ সূত্রধাৰৰ আদর্শতে ৰচনা কৰা হৈছে। কিন্তু জনসাধাৰণৰ শিক্ষা আৰু সংস্কাৰৰ দিশটো আগত ৰাখি শঙ্কৰদেৱে নিজস্ব কৌশলেৰে সূত্রধাৰক অঙ্কীয়া নাটকত প্রয়োগ কৰিলে। সংস্কৃত নাটকত সূত্রধাৰে নান্দী পাঠ কৰি, নাটকৰ প্রস্তাৱনা আগবঢ়াই মঞ্চৰ পৰা আঁতৰি যায়। তাৰ বিপৰীতে অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্রধাৰজন নাটৰ আৰম্ভণিৰ পৰা শেষলৈকে মঞ্চত উপস্থিত থাকি মঞ্চাভিনয় পৰিচালনা কৰে। সঙ্গীৰ সহায়ত বিষয়বস্তুৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই 'ইতি সূত্রো নিষ্ক্রান্তঃ' বুলি কয় যদিও তেওঁ মঞ্চ এৰি নাযায়, ৰঙ্গ নাটৰ শেষলৈকে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। সংস্কৃত নাটকৰ সূত্রধাৰতকৈ ওজাপালিৰ ওজা, পুতলা নাচৰ বায়ন আৰু পুতলা নাচৰ দোৱাৰীৰ সৈতেহে অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্রধাৰৰ মিল বেছি। অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্রধাৰজন একাধাৰে গায়ক, নর্তক, পৰিস্থিতি ব্যাখ্যাকাৰী আৰু অভিনয় পৰিচালক। অঙ্কীয়া নাটত সূত্রধাৰৰ দ্বাৰা অনুষ্ঠিত কার্যসমূহ এনে ধৰণৰ—
  - নান্দী শ্লোক পাঠ
  - প্রাৰম্ভিক ভটিমাৰ আবৃত্তি
  - মাঙ্গলিক ভক্তিজ্ঞাপক নৃত্য প্রদর্শন
  - সঙ্গীৰ লগত কথা প্রসঙ্গত নাটৰ নাম আৰু অভিনয় দর্শনৰ ফলকথন
  - ৰঙ্গমঞ্চত প্রধান চৰিত্রকে প্রমুখ্য কৰি পাত্র-পাত্রীসমূহক প্রৱেশকৰণ আৰু দর্শকৰ আগত পৰিচয় জ্ঞাপন
  - নাটকীয় ঘটনা পৰম্পৰা আৰু পৰিস্থিতিসমূহ গীত আৰু কথাৰ যোগেৰে মুকলিকৈ প্রকাশ কৰাৰ লগতে ঘটনাসমূহৰ সংযোগ-সূত্র স্থাপন কৰা। সংস্কৃত শ্লোক, ব্রজাৱলী গীত, পয়াৰ আৰু গদ্যাত্মক বর্ণনা আদি পৰিৱেশন কৰি অভিনয় কৰিবলগীয়া ঘটনা পৰম্পৰাক গাম্ভীর্যপূর্ণ ৰূপত উপস্থাপন কৰা।
  - আধুনিক নাটকৰ স্মাৰকৰ কার্য সম্পাদন কৰা।
  - ৰঙ্গমঞ্চত অভিনয় কৰি দেখুৱাব নোৱৰা ঘটনাসমূহৰ বর্ণনা প্রদান কৰা।
  - মুক্তিমঙ্গল ভটিমাৰ দ্বাৰা নাটৰ পৰিসমাপ্তি ঘটোৱা।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা দেখা যায় যে অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্রধাৰজন নাটৰ চৰিত্র

আৰু দৰ্শকৰ মাজৰ মধ্যস্থ ব্যক্তি। চৰিত্ৰৰ কার্যাৱলী আৰু ব্যৱহাৰ দৰ্শকৰ বোধগম্য হোৱাত সূত্রধাৰে সহায় কৰে। সূত্রধাৰৰ নির্দেশতে অভিনীত ঘটনাই পৰিসমাপ্তিৰ পথত অগ্রসৰ হয়। নাটৰ চৰিত্রসমূহৰ মাজেৰে দৰ্শক বা পাঠকে যাতে ভগৱানৰ লীলা মহত্ত্ব অনুভৱ কৰিব পাৰে তাৰ বাবে সূত্রধাৰে অভিনয়ৰ মাজে মাজে ভগৱানৰ লীলা মাহাত্ম্য বর্ণনা কৰি থাকে।

- *কাব্যধর্মী গীত, শ্লোক আৰু পয়াৰৰ প্রাচুর্য ঃ* অঙ্কীয়া নাটৰ দ্বিতীয় বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ কাব্যধর্মী গীত, শ্লোক আৰু পয়াৰৰ প্রাচুর্য। অঙ্কীয়া নাটৰ আৰম্ভণি আৰু পৰিসমাপ্তিয়েই যে গীতিমুখৰ তেনে নহয়, গোটেই নাটকীয় কাহিনীকে গীতৰ যোগেদি পৰিণতিৰ পথলৈ আগ বঢ়াই লৈ যোৱা হয়। নাটৰ সংলাপ আৰু কথা সূত্রখিনি পৰিহাৰ কৰিলেও গীত আৰু পয়াৰৰ দ্বাৰাই নাটকীয় কাহিনী অনুধাৱন কৰিব পাৰি। কাহিনীৰ বিভিন্ন স্তৰ, চৰিত্রৰ কার্যকলাপ, মানসিক অৱস্থা এই সকলোবোৰ গীতৰ যোগেদি প্রকাশ কৰা হয়। নাটকীয় কাহিনীৰ প্রতিটো স্তৰ প্রথমে শ্লোকত আৰু তাকে পাছত গীতত বহলাই বিশ্লেষণ কৰা হয়। সেই বাবে অঙ্কীয়া নাটসমূহক গীতিধর্মী নাট হিচাপেও আখ্যা দিব পাৰি। অঙ্কীয়া নাটত প্রয়োগ হোৱা গীতসমূহক চাৰি ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি—
  - ভক্তি প্রধান গুৰু গম্ভীৰ ভটিমা
  - নাট্য কাহিনীৰ অংগীভূত ৰাগ-তালযুক্ত অনুভূতিশীল গীত
  - বর্ণনাত্মক পয়াৰ আৰু
  - প্ররেশৰ গীত

  এই গীতবোৰ সাঙ্গীতিক মূল্যৰ ফালৰ পৰা উচ্চমান বিশিষ্ট আৰু ইয়াৰ সাহিত্যিক মূল্যও অপৰিসীম। ভক্তিপ্রধান গুৰু গম্ভীৰ ভটিমাসমূহ স্তুতিমূলক। অঙ্কীয়া নাটত এনে ভটিমা তিনি প্রকাৰৰ, যেনে— দেৱ ভটিমা, (দেৱতাৰ উদ্দেশ্যে গোৱা), ৰাজ ভটিমা, (ৰজাৰ উদ্দেশ্যে গোৱা) আৰু নাট ভটিমা (চৰিত্রৰ ৰূপ-গুণক উদ্দেশ্য কৰি গোৱা)। নাটকীয় কাহিনীৰ সৈতে ওতঃপ্রোত সম্পর্ক থকা এই গীতবোৰৰ মাজেৰে নাট্যকাৰৰ স্বকীয় প্রতিভাৰ উমান পোৱা যায়।নাটৰ বর্ণনা কৰিবলগীয়া বিষয় ভাব বিনিময়ক ছন্দ, অনুপ্রাস, যমক আৰু অর্থালঙ্কাৰৰ সহায়ত গীতৰ মাজেৰে প্রকাশ কৰা হয়।
- *ব্রজাৱলী ভাষাৰ প্রয়োগ ঃ* অঙ্কীয়া নাটৰ তৃতীয় বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ ভাষা। অঙ্কীয়া নাটৰ যি ভাষা সেয়া অসমত ব্রজাৱলী আৰু বংগদেশত ব্রজবুলি বুলি পৰিচিত। ব্রজাৱলী কোনো এটা অঞ্চলৰ কথিত ভাষা নহয়, মধ্যযুগীয় বৈষ্ণৱ কবিসকলে সৃষ্টি কৰা এটা কৃত্রিম সাহিত্যিক ভাষাহে। ভক্ত কবি বিদ্যাপতিৰ পদাৱলীত ব্যৱহাৰ হোৱা মৈথিলী ভাষাৰ লগত অসম, বংগ আৰু ওড়িসাৰ বৈষ্ণৱ কবিসকলে নিজ নিজ থলুৱা ভাষাৰ সংমিশ্রণৰ দ্বাৰা এই কৃত্রিম সাহিত্যিক ভাষা ব্রজাৱলীৰ সৃষ্টি

কৰিছিল। শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ ব্ৰজাৱলী ভাষাত ঠায়ে ঠায়ে ভোজপুৰী, অৱধী আৰু পশ্চিমা হিন্দীৰ প্ৰভাৱ পৰা দেখা যায়।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে তেওঁৰ তীর্থ ভ্ৰমণৰ কালছোৱাত বিদ্যাপতিৰ গীতবোৰ নিশ্চয় শুনিবলৈ পাইছিল আৰু সেই গীতবোৰৰ প্ৰতি আকৃষ্টও হৈছিল। সেয়ে তেওঁৰ ৰচিত গীত-নাট আদিতো তেনে ভাষা ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰয়োজন উপলব্ধি কৰিছিল। অঙ্কীয়া নাটসমূহত ব্ৰজাৱলী ভাষা প্ৰয়োগ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ঘাইকৈ তিনিটা বুলি অম্বিকানাথ বৰাই তেওঁৰ দ্বাৰা সম্পাদিত *ৰুক্মিণী হৰণ* নাটৰ পাতনিত উল্লেখ কৰিছে।

প্ৰথমতে, ব্ৰজাৱলী ভাষাত ৰচনা কৰিলেও গীত বা নাটসমূহৰ প্ৰসাৰ অকল অসমৰ সমাজ-সংস্কৃতিতে আবদ্ধ নাথাকে। ব্ৰজাৱলী ভাষা ব্যৱহাৰৰ ফলস্বৰূপে সমগ্ৰ পূব ভা�ৰততে ই গ্ৰহণযোগ্য হ'ব আৰু লগতে কামৰীয়া বংগ, বিহাৰ আৰু ওড়িসাৰ বৈষ্ণৱ সমাজৰ লগত সমন্বয় সাধন কৰাতো সহায়ক হ'ব।

দ্বিতীয়তে, ব্ৰজাৱলী ভাষাৰ প্ৰয়োগৰ ফলত নাটবোৰৰ মর্যাদা তথা গাম্ভীর্য অধিকভাৱে প্ৰকাশ পাব। নাটৰ পাত্ৰ-পাত্ৰী যিহেতু দেৱ-দেৱী, সেয়ে তেওঁলোকৰ মুখৰ ভাষা সাধাৰণ মানুহৰ কথিত ভাষাৰ দৰে হ'লে তাত দেৱ-দেৱীৰ ঐশ্বৰিকত্ব লাঘৱ হ'ব পাৰে বুলি মহাপুৰুষজনাৰ মনত হয়তো ধাৰণা এটা হৈছিল। আনহাতে দেৱ ভাষা সংস্কৃত প্ৰয়োগ কৰিলেও সর্বসাধাৰণৰ বাবে তাক বোধগম্য কৰাত অসুবিধা হ'ব। সেয়ে সকলোৱে বুজিব পৰাকৈ সংস্কৃত আৰু কথিত ভাষাৰ পৰিৱর্তে কৃত্ৰিম ব্ৰজাৱলী ভাষাটোকে তেওঁ তেওঁৰ নাট আৰু গীতত প্ৰয়োগ কৰিলে। এই ভাষাই তেওঁৰ নাটসমূহক সর্বসাধাৰণৰ মাজত অধিক জনপ্ৰিয় কৰিও তুলিলে।

তৃতীয়তে, ব্ৰজাৱলীয়ে দর্শক বা পাঠকক আকর্ষণ কৰাবো থল আছে। ব্ৰজাৱলী ব্ৰজধামৰ অর্থাৎ শ্ৰীকৃষ্ণৰ লীলা বৈচিত্ৰ্যৰে পূর্ণ পৱিত্ৰ স্থানৰ ভাষা বুলি সর্বসাধাৰণৰ ধাৰণা হ'ব বুলি নাট্যকাৰগৰাকীয়ে অনুভৱ কৰিছিল। আনহাতে, এই কৃত্ৰিম ভাষাটোৰ সুৰ কোমল, ছন্দোবদ্ধ আৰু প্ৰকাশভঙ্গী সহজ-সৰল। এনেবোৰ কাৰণতে শঙ্কৰদেৱে ব্ৰজাৱলী ভাষাটোক তেওঁৰ নাটৰ বাবে নির্বাচন কৰি লৈছিল।

- *লয়যুক্ত গদ্যৰ ব্যৱহাৰ ঃ* অঙ্কীয়া নাটৰ চতুর্থ বৈশিষ্ট্য হ'ল লয়যুক্ত গদ্য অথবা বৃত্তগন্ধী গদ্যৰ ব্যৱহাৰ। অঙ্কীয়া নাটৰ স্ৰষ্টা মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ অসমীয়া গদ্য-সাহিত্যৰো জন্মদাতা। তেওঁৰ এই গদ্যক বিশুদ্ধ অসমীয়া গদ্যৰ নিদর্শন বুলিব নোৱাৰি। অসমীয়া গদ্যৰীতিৰ শ্ৰেষ্ঠ নিদর্শন পোৱা যায় বৈকুণ্ঠনাথ ভট্টদেৱৰ গদ্যতহে। কিন্তু নাটৰ চৰিত্ৰৰ মুখত আধুনিক ভাষাৰ প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত ভাৰতৰ প্ৰান্তীয় ভাষাৰ নাট্যকাৰসকলৰ ভিতৰত শঙ্কৰদেৱকে পথ প্ৰদর্শক বুলিব পাৰি। মিথিলাৰ বিদ্যাপতি, গোবিন্দ, উমাপতি আদি নাট্যকাৰসকলে নাট, গীত মৈথিলী ভাষাত ৰচনা কৰিছিল যদিও চৰিত্ৰৰ মুখত সংস্কৃত বা প্ৰাকৃত ভাষাহে প্ৰয়োগ

কৰিছিল। কিন্তু শঙ্কৰদেৱে অঙ্কীয়া নাটসমূহত চৰিত্ৰ আৰু সূত্ৰধাৰ সকলোৰে মুখত এই নব্য ভাৰতীয় গদ্যৰ প্ৰয়োগ কৰে।

অঙ্কীয়া নাটত সূত্ৰধাৰ বা আন ভাৱৰীয়াসকলে গদ্যাংশসমূহ সুৰ ধৰি আবৃত্তি কৰে। অনুপ্ৰাসৰ সঘন প্ৰয়োগ আৰু সুৰ অনুসৰি শব্দ বিন্যাসৰ ৰীতিয়ে অঙ্কীয়া নাটৰ গদ্যক সাধাৰণ গদ্যতকৈ পৃথক কৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে—

> ওহি পৰকাৰে ভকতক কৃপালু শ্ৰীৰুক্মিণীক ভকতি বৈশ্য হুয়া বিবিধ বিহাৰ মদন-খেলা-লীলা-কেলি-কৌতুক কয়ল। ৰাজকুমাৰীক পৰম মনোৰথ পূৰল। সে নৃপনন্দিনীক মহামহোৎসৱ মিলল। জগতক পৰম গুৰু নাৰায়ণ, তনিকৰ পৰশনে পৰম সৌভাগিনী ভেল। নৱ তৰুণী পদ্মিনী শত সহস্ৰ দাসী পাৱল; ইন্দ্ৰক যত সম্পত্তি নিজ মন্দিৰে মিলল ! শ্ৰীকৃষ্ণক চৰণ পংকজ পৰমানন্দে পৰিচৰ্য্যা কয় সৰ্ব্বথা ৰহল। *(ৰুক্মিণী হৰণ)*

সমান দৈৰ্ঘ্যৰ চুটি চুটি বাক্যৰ প্ৰয়োগ অঙ্কীয়া নাটত থকা দেখা যায়। উদাহৰণ স্বৰূপে—

> তদন্তৰ গোকুলত নানা বিমঙ্গল মিলল। ঘন ঘন ভূমিকম্প যাই, নিৰ্ঘাত পৰে, ঘৰে ঘৰে ফেৰুৱা আৰাৱ কৰে, অনাবাৰে বৃক্ষসব উভড়ি পৰে, স্ত্ৰীৰ দখিণ, পুৰুষৰ বাম ফন্দে। তাহে পেখি সবলোক মহাভীতি ভেল। যশোদাক হৃদয়ে কম্পে। *(কালি দমন)*

স্থান বিশেষে অনুপ্ৰাসযুক্ত দীৰ্ঘ সমাসবদ্ধ পদৰ ব্যৱহাৰো অঙ্কীয়া নাটৰ মন কৰিবলগীয়া বিষয়। উদাহৰণ— *"ঘনশ্যাম পীতবাস শ্ৰীবৎস কৌস্তুভ কৰিটি কুণ্ডলকঙ্কণ কেয়ুৰ ৰঞ্জিত গোপালক পৰম কমনিয় ৰূপ নিৰেখি খণ্ডে যৈচে মৰ্মস্থানে দংশল, তা দেখহ, শুনহ" (কালি দমন); "বৃন্দাবনে গৈয়াকহু সকল সুৰাসুৰেশ্বৰ-শিৰ-শিখৰচূড়ামণি-বিৰাজিত পাদ পঙ্কজ পৰম ঈশ্বৰ শ্ৰী শ্ৰীগোপালক সমীপ পাৱল।" (কেলিগোপাল)*।এনেবোৰ লয়যুক্ত গদ্যৰ ঠাঁচে অঙ্কীয়া নাটক এক সুকীয়া ৰূপ প্ৰদান কৰিছে।

- *সঙ্গীত নৃত্যৰ প্ৰয়োগ ঃ* অঙ্কীয়া নাটৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য হ'ল সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ প্ৰয়োগ। অঙ্কীয়া নাটৰ 'ধেমালি' অনুষ্ঠানত সঙ্গীত-নৃত্যৰ প্ৰয়োগ বহুল। ধেমালি অনুষ্ঠানৰ ৰৰধেমালি, ৰাগধেমালি আৰু ঘোষাধেমালি বেলেগ বেলেগ স্তৰত অনুষ্ঠিত হয়।

ধেমালি অনুষ্ঠানৰ পিছত সূত্ৰধাৰে মঞ্চত উপস্থিত হৈ প্ৰৰেশ নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰে। নান্দী আৰু ভটিমা গাওঁতেও প্ৰত্যেক পদৰ অন্তত নৃত্য কৰে। সূত্ৰধাৰৰ নৃত্যৰ পাছতে নাটৰ আন পাত্ৰ-পাত্ৰীসকলৰ প্ৰৰেশ নৃত্য আৰম্ভ হয়। চৰিত্ৰবোৰে লয়যুক্ত পদ চালনাৰে নাটত প্ৰৰেশ, পৰিভ্ৰমণ আৰু প্ৰস্থান কৰে। চৰিত্ৰ অনুসৰি নৃত্য ভঙ্গিমা বেলেগ বেলেগ হয়। ৰুক্মবীৰ, শিশুপালৰ নৃত্যৰ তালৰ লগত শ্ৰীকৃষ্ণৰ নৃত্যৰ

তালৰ পার্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। সেইদৰে ৰুক্মিণী আৰু সখীসবৰ নৃত্যৰ ভঙ্গিমাতো পার্থক্য বিৰাজমান। যুদ্ধৰ দৃশ্যসমূহো নৃত্যৰ মাজেৰেই প্রদর্শিত হয়। সেইবাবে সঙ্গীত-নৃত্যৰ অবিহনে অঙ্কীয়া নাটৰ প্রদর্শন সম্ভৱ নহয়।

- *ভক্তিৰসৰ প্রাধান্য ঃ* মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ নাট সৃষ্টিৰ প্রথম আৰু প্রধান উদ্দেশ্য আছিল দর্শকক ভক্তিৰসত নিমজ্জিত কৰোৱা। নাটৰ ক্ষেত্রত ৰস বিচাৰ এটি প্রয়োজনীয় বিষয়। প্রাচীন আলঙ্কাৰিকসকলে নাট ৰচনাত ৰস সৃষ্টিৰ বিষয়টো প্রধান বুলি ধৰি ৰসতত্ত্বৰ বিশদ আলোচনা দাঙি ধৰিছে। ৰস নহ'লে কোনো অর্থই প্রকাশ কৰিব নোৱাৰে। প্রসিদ্ধ আলঙ্কাৰিক ভৰতমুনিয়ে আঠ প্রকাৰ ৰসৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। তেওঁৰ পৰৱর্তী আলঙ্কাৰিকসকলে 'শান্ত ৰস'কো ৰসৰ অন্তর্ভুক্ত কৰি মুঠ নৱবিধ ৰসৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেই ন বিধ ৰস হৈছে— শৃঙ্গাৰ, হাস্য, কৰুণ, বীৰ, ভয়ানক, অদ্ভুত, ৰৌদ্র, বীভৎস আৰু শান্ত। এই ন বিধ ৰসৰ বাহিৰেও বহুতে বাৎসল্যকো ৰসৰ ভিতৰুৱা বুলি ক'ব খোজে।

কাব্য বা নাটত প্রকাশ হোৱা বিভাব (কাৰণ), অনুভাৱ (কার্য) আৰু সঞ্চাৰী ভাবৰ সংযোগত মানৱ অন্তৰৰ স্থায়ীভাব ৰস অৱস্থাত পৰিণত হয়। নৱবিধ স্থায়ী ভাবৰ ভেটিত নৱৰসৰ সৃষ্টি। কিন্তু এই যুক্তিৰ ভেটিত অঙ্কীয়া নাটৰ ৰস বিচাৰত অসুবিধা আহি পৰে। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাট সৃষ্টিৰ প্রথম আৰু প্রধান উদ্দেশ্য দর্শকক বা পাঠকক কাব্য ৰস প্রদান কৰা নহয়; ভক্তি ধর্মৰ প্রেমস্রোতত নিমজ্জিত কৰোৱাহে। সেয়ে অঙ্কীয়া নাটত শৃঙ্গাৰ আদি ন বিধ লৌকিক ৰসৰ সমাৱেশ ঘটিলেও ভক্তিৰসহে প্রধান কথা। নৃত্য-গীত আৰু অভিনয়ৰ যোগেদি ভগৱানৰ অৱতাৰী লীলা প্রদর্শনেৰে পাঠক বা দর্শকৰ মনত ভক্তি ভাবৰ প্রচাৰ কৰাহে ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য। শঙ্কৰদেৱ সৃষ্ট সকলোবোৰ নাট্য কর্মত বিভিন্ন লৌকিক ৰসে ভুমুকি মাৰিছে যদিও এই আটাইবোৰৰে উদ্দেশ্য কিন্তু দর্শক-পাঠকক ভক্তিৰস পান কৰোৱাহে। তেওঁৰ *ৰুক্মিণী হৰণ, কেলিগোপাল* আদি নাটত শৃঙ্গাৰ ৰসে প্রাধান্য লাভ কৰিছে যদিও পৰিণতিত ভক্তিৰসেই প্রাধান্য লাভ কৰিছে।

ভক্তিৰসৰ প্রথম বক্তা হ'ল মহাৰাষ্ট্রৰ পণ্ডিত বোপদেৱ। তেওঁৰ মন্তব্য হ'ল— "ব্যাসাদিৰ দ্বাৰা বর্ণিত বিষ্ণু বা বিষ্ণুভক্তসকলৰ গুণানুকীর্তন, শ্রৱণাদিৰ পৰা উৎপন্ন চমৎকাৰ বিশেষৰ নামেই ভক্তিৰস। এই ভক্তিৰসেই একমাত্র ৰস, ইয়াৰ আগত বাকী সকলো ৰসেই নিষ্প্রভ-সূর্য আৰু অন্যান্য ৰসৰ মাজতো সেই একেই প্রভেদ।" প্রসিদ্ধ আলঙ্কাৰিক বিশ্বনাথ চক্রৱর্তীৰ মতে— প্রিয় বস্তুৰ প্রতি মানৱ মনৰ সহজ অনুৰাগেই ৰতি। বৈষ্ণৱসকলৰো সবাতোকৈ প্রিয় ভগৱান কৃষ্ণ। তেনে স্থলত তেওঁলোকৰ ৰতি লৌকিক নহয় সি 'কৃষ্ণৰতি'। এই কৃষ্ণৰতিৰ ৰূপ পাঁচ প্রকাৰে দেখা দিলেও প্রকৃতার্থত ভক্তিৰসৰে পাঁচবিধ প্রকাৰ মাত্র। শ্রৱণ, কীর্তন, স্মৰণ আদিৰ দ্বাৰা ভক্তজনৰ হৃদয়ত উদ্রেক হোৱা স্থায়ীভাব 'কৃষ্ণৰতি'ক বিভাৱ, অনুভাৱ,

সঞ্চাৰী ভাবৰ যোগেদি আস্বাদনীয় অৱস্থালৈ আনিলেই সি ভক্তিৰসত পৰিণত হয়। ভগৱান কৃষ্ণৰ প্ৰতি এই ভক্তিভাব পাঁচ প্ৰকাৰে প্ৰকাশ পায় আৰু এই ৰতিয়েই পাঁচ প্ৰকাৰ ভক্তিৰসত পূৰ্ণতা লাভ কৰে। এনে পাঁচ প্ৰকাৰৰ ভক্তিৰস হ'ল— শান্ত ভক্তিৰস, বাৎসল্য ভক্তিৰস, দাস্য ভক্তিৰস, সখ্য ভক্তিৰস আৰু শৃঙ্গাৰাত্মক ভক্তিৰস। অঙ্কীয়া নাটৰ কাহিনী আৰু বিভিন্ন পৰিস্থিতিৰ মাজেৰে শৃঙ্গাৰ, হাস্য, বীৰ, কৰুণ, বীভৎস, অদ্ভুত আদি লৌকিক ৰসৰ সমাবেশ ঘটে যদিও ভক্তিৰসত এই আটাইবোৰ লীন যায়।

শঙ্কৰদেৱৰ অনুগামী মাধৱদেৱেও 'ৰসময়ী ভকতি'ৰ উল্লেখ কৰিছে। তেওঁৰ নাট আৰু ঝুমুৰাৰ শিশু কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰ আৰু চিৰন্তন মাতৃ যশোদাৰ চৰিত্ৰৰ মাজেৰে বাৎসল্য ৰসৰ নিঃসৰণ ঘটিলেও শিশু কৃষ্ণৰ কাৰ্যকলাপৰ মাজেৰে ভক্তিৰসৰ প্ৰাধান্যহে পৰিণতিত পৰিস্ফুট হয়। মুঠতে মহাপুৰুষৰ নাট ৰচনাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যই হৈছে ভক্তি ধৰ্ম প্ৰচাৰ। সেই উদ্দেশ্য আগত ৰাখি ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে তেওঁ অঙ্কীয়া নাটসমূহ ৰচনা কৰিছিল আৰু সেই নাটসমূহৰ মাজেৰে জনসাধাৰণক ভক্তিৰসত নিমজ্জিত কৰিছিল।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক — ১.১

অধিক জানিবলৈত উল্লেখ থকা কিতাপসমূহৰ জৰিয়তে অঙ্কীয়া নাট, সূত্ৰধাৰ আৰু ভাষা সম্পৰ্কে বহলাই আলোচনা কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য কি? আলোচনা কৰক। (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

১.৩.৫ ভাৰতৰ অন্যান্য নাট্য পৰম্পৰাৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ তুলনা

সংস্কৃত নাটকৰ অভিনয়ৰ বাহিৰেও মধ্যযুগৰ ভাৰতবৰ্ষত নানা ধৰণৰ লোকধৰ্মী নাট্যানুষ্ঠানৰ প্ৰচলন আছিল। এনে নাট্যানুষ্ঠানৰ লগত শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাটসমূহৰ তুলনা কৰিব পাৰি। শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাটৰ লগত এইবোৰ নাট্যানুষ্ঠানৰ সাদৃশ্য পৰিলক্ষিত হৈছে। শঙ্কৰদেৱে সংস্কৃত নাট আৰু নাট্যকলা, মধ্যযুগৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ নাট্যানুষ্ঠান আৰু সেই সময়ৰ অসমৰ থলুৱা লোকানুষ্ঠান— এই তিনিওটা উৎসৰ

পৰা সমল লৈ অভিনৱ পন্থাৰে অঙ্কীয়া নাটসমূহ সৃষ্টি কৰিছিল।

মধ্যযুগৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ লোকনাট্যানুষ্ঠানসমূহৰ ভিতৰত কৰ্ণাটকৰ 'যক্ষগান', কেৰালাৰ 'কথাকলি', তামিলৰ 'ভাগৱত মেল নাটক' আৰু 'তেৰুকুত্তু', গুজৰাটৰ 'ভবাই', মহাৰাষ্ট্ৰৰ 'ললিত', ৰাজস্থানৰ 'ৰাসলীলা' আৰু 'ৰামলীলা' আৰু বংগদেশৰ 'যাত্ৰা' প্ৰধান। শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাটৰ লগত উত্তৰ ভাৰতৰ নাট্যানুষ্ঠানতকৈ দক্ষিণ ভাৰতৰ নাট্যানুষ্ঠানসমূহৰ সাদৃশ্য অধিক যেন অনুভৱ হয়। সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মাৰ মতে— "এই সাদৃশ্য কিছু পৰিমাণে কাকতালীয়ৱৎ, কিছু পৰিমাণে যুগ পৰিৱেশৰ ফল আৰু কিছু পৰিমাণে সংস্কৃত নাট ৰচনা বিধানৰ লগত সম্পৰ্ক ৰখাৰ ফল বুলি ক'ব পাৰি।"

এনে নাট্যানুষ্ঠানসমূহৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ সাদৃশ্যৰ ভিতৰত—

- নৃত্য-গীতৰ প্ৰাধান্য
- পৰিৱেশনৰ সৰল বিন্যাস
- তাকৰীয়া সংলাপ
- সূত্ৰধাৰ বা নিৰ্দেশকৰ প্ৰাধান্য
- প্ৰয়োজন অনুসৰি মুখা আৰু ৰঙৰ ব্যৱহাৰ
- ভাৰৰীয়াৰ নৃত্যৰ গতিত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান
- পৌৰাণিক কথা আৰু ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ
- আৰম্ভণি আৰু শেষত মাঙ্গলিক কাৰ্য সমাপন আদি উল্লেখযোগ্য।

চতুৰ্দশ শতিকামানৰ পৰা মিথিলাত সংস্কৃত, প্ৰাকৃত আৰু মৈথিলী ভাষাৰ সংমিশ্ৰণত এক শ্ৰেণীৰ নাটকৰ সৃষ্টি হৈছিল। এই নাটকৰ ভিতৰত বিদ্যাপতিৰ *গোৰক্ষ বিজয়* নাটকখন আৱিষ্কৃত নাটসমূহৰ ভিতৰত প্ৰাচীন। এই নাটকৰ সংলাপ সংস্কৃত আৰু গীতখিনি মৈথিলী ভাষাৰ। ইয়াৰ পাছত উদ্ধাৰ হোৱা নাটকৰ ভিতৰত উমাপতি উপাধ্যায়ৰ *পাৰিজাত হৰণ* উল্লেখযোগ্য। সংস্কৃত, প্ৰাকৃত আৰু মৈথিলী এই তিনিওটা ভাষাৰ প্ৰয়োগ নাটকখনত আছে। কোনো কোনোৱে উমাপতিক চতুৰ্দশ শতিকাৰ আৰু আন কোনোৱে সপ্তদশ শতিকাৰ বুলি মত পোষণ কৰে। যি হওক, অঙ্কীয়া নাটৰ দৰে এই নাটতো সঙ্গীতৰ প্ৰাধান্য লক্ষ্য কৰিব পাৰি। মৈথিলী নাটকৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ পোনপটীয়া সম্পৰ্ক নাই, কিন্তু গীতৰ প্ৰাধান্য, সংলাপৰ অলপীয়া প্ৰয়োগ, প্ৰৱেশৰ গীতৰ ফালৰ পৰা দুয়োখনৰ মাজত সাদৃশ্য আছে।

কৰ্ণাটকৰ *যক্ষগান* এক প্ৰকাৰ গীতি-নাটক। *যক্ষগানত* বীৰ আৰু ৰৌদ্ৰযুক্ত পৌৰাণিক কাহিনী গীত, নৃত্য আৰু মুদ্ৰাৰ সহায়ত প্ৰদৰ্শন কৰা হয়। *যক্ষগানত* সূত্ৰধাৰ নাই কিন্তু সূত্ৰধাৰৰ লেখীয়া *ভাগৱতৰ* চৰিত্ৰটোৱে নাট পৰিচালনা কৰে। এই নাটত যুদ্ধ-বিগ্ৰহৰ দৃশ্যও নৃত্যৰ জৰিয়তে হয়। কাহিনী আৰু গীতৰ মাজে মাজে সংস্কৃত শ্লোক থাকে। জাকজমকীয়া পোছাক আৰু মুখাৰ ব্যৱহাৰ যক্ষগানৰ অন্যতম বৈশিষ্ট্য। আকৌ

ভাৰৰীয়াসকলেও নৃত্যৰ তালে তালে মঞ্চত প্ৰৱেশ-প্ৰস্থান কৰে।শঙ্কৰদেৱে তীৰ্থ ভ্ৰমণৰ কালছোৱাত এই *যক্ষগানৰ* লগত পৰিচিত হৈছিল বুলি ভবাৰ থল আছে।

কেৰালাৰ *কথাকলি* সৰ্বভাৰত প্ৰসিদ্ধ নৃত্য-নাটক। *কথাকলিত* ভাৰৰীয়াই বচন নামাতে। হাত, চকু আৰু ভ্ৰূ সঞ্চালন আৰু মুদ্ৰাযুক্ত নৃত্যৰে বীৰ ৰসযুক্ত পৌৰাণিক কাহিনী এটা ৰূপায়ণ কৰে। এই নাটত সূত্ৰধাৰ নাই যদিও দুজন গায়কে বাদ্যৰ সহায়ত কাহিনী গীতৰ সুৰত পৰিৱেশন কৰে আৰু ভাৰৰীয়াই সেই কাহিনীক প্ৰদৰ্শন কৰি দেখুৱায়। শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰথম নাট্যাভিনয় *চিহ্নযাত্ৰাৰ* সৈতে এই নাটৰ সাদৃশ্য লক্ষ্য কৰিব পাৰি।

তাঞ্জোৰৰ *ভাগৱত মেল নাটৰ* লগত অঙ্কীয়া নাটৰ দুই এটা সাদৃশ্য মন কৰিবলগীয়া। এই নাটকত মঙ্গল চৰণ গীতৰ দ্বাৰা নাট আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে গণেশৰ পূজা কৰা হয়। পূজাৰ শেষত নায়ক আৰু আন পাত্ৰ-পাত্ৰী নাটকত প্ৰৱেশ কৰে। গ্ৰন্থিকে চৰিত্ৰৰ পৰিচয় জ্ঞাপন কৰি সংস্কৃত শ্লোক পাঠ কৰে, গায়নে প্ৰৱেশৰ গীত গায় আৰু ভাৰৰীয়াই গীতৰ তালে তালে প্ৰৱেশ কৰে। অঙ্কীয়া নাটৰ আৰম্ভণি, নৃত্য, প্ৰৱেশ, মঙ্গলাচৰণ আদিৰ সৈতে এই নাটকৰ তুলনা কৰিব পাৰি।

মহাৰাষ্ট্ৰৰ *ললিত* আৰু গুজৰাটৰ *ভৱাই* — দুয়োবিধ মধ্যভাৰতীয় নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠান। *ললিত* ভগৱানৰ লীলা মন্দিৰ প্ৰাঙ্গণত অনুষ্ঠিত হয়। সূত্ৰধাৰৰ গীত আৰু বিদূষকৰ হাস্যৰস এই নাটকৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য। আৰম্ভণিতে গণেশ আৰু সৰস্বতীৰ বন্দনা গোৱা হয়। ইয়াতো সংলাপ কম। নৃত্য-গীতেই প্ৰাধান্য লাভ কৰে। *ভৱাই* ধৰ্ম বিষয়ক অনুষ্ঠান নহয়। নৃত্যৰ প্ৰাধান্য ইয়াতো অধিক পৰিলক্ষিত হয়। সংলাপ কম, গীতৰ মাত্ৰা অধিক। হাস্যৰসেৰে অভিনয় কৰি দলবোৰ গাঁৱে গাঁৱে ঘূৰি এই অনুষ্ঠান পৰিৱেশন কৰে।

উত্তৰ ভাৰতৰ মথুৰা আদি অঞ্চলত প্ৰচলিত *ৰাসলীলা* অতি জনপ্ৰিয় লোকনাট্যানুষ্ঠান। *শ্ৰীমদ্ভাগৱতৰ ৰাসলীলা* আৰু কৃষ্ণ বিষয়ক কাহিনী ইয়াত ৰূপায়িত হয়। *ৰাসলীলা* আৰম্ভণিৰে পৰা শেষলৈকে সঙ্গীত আৰু নৃত্যৰে পৰিপূৰ্ণ।সূত্ৰধাৰ আৰু তেওঁৰ সঙ্গীসকলে আদিৰে পৰা শেষলৈকে মঞ্চত উপস্থিত থাকে। উত্তৰ প্ৰদেশৰ *ৰামলীলা*তো ৰাম চৰিত মানসৰ দোহা আদি গোৱা হয় আৰু চৰিত্ৰসমূহে গীতৰ যোগেদি কাহিনী অভিনয় কৰি দেখুৱায়। গতিকে এনে অনুষ্ঠানৰো অঙ্কীয়া নাটৰ সৈতে মিল আছে।

বংগদেশৰ *যাত্ৰা* অতি প্ৰাচীন অনুষ্ঠান আৰু এই অনুষ্ঠানো সঙ্গীতপ্ৰধান। শঙ্কৰদেৱৰ অঙ্কীয়া নাট ৰচনাত এই *যাত্ৰা*ৰো কোনো কোনো অংশত মিল নথকা নহয়।

ভাৰতৰ বাহিৰৰ শ্ৰীলঙ্কাৰ নাট্যানুষ্ঠান *কোল নাটিম*ৰ লগতো অঙ্কীয়া নাটৰ সাদৃশ্য দেখা যায়। *কোল নাটিম*ত সূত্ৰধাৰৰ চৰিত্ৰটি নাই যদিও অনুৰূপ কথাকাৰ চৰিত্ৰ এটি আছে। অঙ্কীয়া নাটৰ দৰে এই নাট্যানুষ্ঠানতো ৰং আৰু মুখাৰ ব্যৱহাৰ আছে।

ইয়াৰ বাহিৰে অসমত প্ৰাচীন কালৰে পৰা বিভিন্ন মঠ-মন্দিৰ, যেনে— হাজোৰ মাধৱ মন্দিৰ, ডুবিৰ পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয় আৰু বিশ্বনাথ শিৰ মন্দিৰত নাটকীয় গুণবিশিষ্ট

নট-নটীৰ দ্বাৰা পৰিৱেশিত নৃত্য-গীত প্ৰধান অনুষ্ঠান প্ৰচলিত হৈ আহিছিল। তদুপৰি অসমত প্ৰচলিত হৈ অহা ওজাপালি, ঢুলীয়া ভাৱৰীয়া, খুলীয়া ভাউৰীয়া, পুতলা নাচ, ভাৰীগান, কুশান গান আদিৰ প্ৰভাৱো শঙ্কৰদেৱ ৰচিত অঙ্কীয়া নাটত বিদ্যমান। শঙ্কৰদেৱে সংস্কৃত নাট্যৰীতি, ভাৰতৰ অন্যান্য নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠান আৰু থলুৱা লোকনাট্যানুষ্ঠান আদিৰ অনুপ্ৰেৰণাৰে অঙ্কীয়া নাট সৃষ্টি কৰি অসমীয়া সাহিত্যক এক সুকীয়া মৰ্যাদা প্ৰদান কৰিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ মধ্যযুগৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ লোকনাট্যানুষ্ঠান-সমূহৰ লগত থকা অঙ্কীয়া নাটৰ সাদৃশ্যসমূহ উল্লেখ কৰক। (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

.....

১.৩.৬ শঙ্কৰোত্তৰ যুগৰ অঙ্কীয়া নাট

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ তিৰোভাৱৰ পাছত তেওঁলোকৰ শিষ্য-প্ৰশিষ্যসকলে অঙ্কীয়া নাটৰ পৰম্পৰা আগবঢ়াই নিয়ে। বৈষ্ণৱ সত্ৰসমূহৰ প্ৰসাৰ আৰু সমৃদ্ধিৰ লগে লগে সত্ৰসমূহত অঙ্কীয়া নাট ৰচনা আৰু অভিনয়ৰ পৰম্পৰা সণ্ঢালনিকৈ চলিবলৈ ধৰে। এই নাটসমূহৰ ৰচনাকালৰ কথা বিচাৰি গ'লে ক'ব লাগিব যে মাধৱদেৱৰ মৃত্যুৰ পাছৰ পৰা, অৰ্থাৎ সপ্তদশ-অষ্টাদশ আৰু ঊনবিংশ শতিকা— এই তিনিশ বছৰ কালত অসমৰ বিভিন্ন স্থানত শঙ্কৰদেৱ-মাধৱদেৱৰ আৰ্হিকে লৈ যিবোৰ নাট ৰচিত আৰু অভিনীত হৈছিল, সেইৰোৰেই শঙ্কৰোত্তৰ কালৰ নাট। এই সময়ছোৱাত অসমৰ বিভিন্ন স্থানত অসংখ্য সত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা হয় আৰু গাঁওসমূহতো অসংখ্য নামঘৰ স্থাপন হয়। এই সত্ৰ আৰু নামঘৰসমূহেই নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰ, প্ৰসাৰ আৰু বিকাশৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিল। আনহাতে, জনসাধাৰণক সেই ধৰ্মৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত কৰিবলৈ বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰক-সকলে নাটৰ ৰচনা আৰু অভিনয়ক প্ৰধান উপায়স্বৰূপে গ্ৰহণ কৰিছিল। এইদৰে শঙ্কৰোত্তৰ যুগৰ নাটসমূহ ৰচিত হৈছিল। আকৌ, সন্ত-মহন্তসকলৰ তিথি-মহোৎসৱ, জন্মাষ্টমী, দৌলযাত্ৰা আদি নানান ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানতো অভিনয় কৰিবলৈ নাট ৰচনা কৰাৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰে। তেনেদৰে কোনো সত্ৰাধিকাৰে আনুষ্ঠানিকভাৱে সত্ৰাধিকাৰ বাব পোৱাৰ লগে লগেও একোখন নাট ৰচনা আৰু সেই নাটৰ অভিনয় কৰি নিজৰ নাট্যাভিনয়ৰ পৰিচয় দিব লগাত পৰিছিল। এনেবোৰ কাৰণতে, শঙ্কৰোত্তৰ যুগত যথেষ্ট পৰিমাণে নতুন নাটৰ ৰচনা হ'বলৈ ধৰে। এই বিষয়ে অধ্যায় ৪-ত বহলাই আলোচনা কৰা হৈছে।

১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অঙ্কীয়া নাট মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱৰ এক অনুপম স্বকীয় ৰচনা। সংস্কৃত নাট্য-ৰীতি, অসমৰ নাট্যধর্মী অনুষ্ঠান আৰু মধ্যযুগীয় ভাৰতৰ নাট্যধর্মী অনুষ্ঠান— এই ত্রিবেণী ধাৰাৰ দ্বাৰা শঙ্কৰদেৱ অনুপ্রাণিত হৈছিল আৰু তাৰেই সমল সংগ্রহ কৰি এই অপূর্ব নাট্যৰীতিৰ সূচনা কৰিছিল।
- শঙ্কৰদেৱে প্রধানকৈ বৈষ্ণৱ ধর্ম প্রচাৰৰ উদ্দেশ্যে আৰু সর্বসাধাৰণ লোকে যাতে দৃশ্য-শ্রব্য কাব্যৰ মাজেৰে কৃষ্ণ মাহাত্ম্য উপলব্ধি কৰিব পাৰে তাৰ বাবে ধর্ম প্রচাৰৰ এক উৎকৃষ্ট মাধ্যম হিচাপে এই নাটসমূহ ৰচনা কৰিছিল।
- কেৱল শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ নাটসমূহ 'অঙ্কীয়া নাট' হিচাপে আখ্যা পাইছে। সূত্রধাৰৰ প্রাধান্য, গীত-শ্লোক-পয়াৰ, ব্রজাৱলী ভাষা, লয়যুক্ত গদ্য, ভক্তিৰস আদি বৈশিষ্ট্যৰে অঙ্কীয়া নাটসমূহ পুষ্ট। কলা-কৌশলৰ ক্ষেত্রতো সংস্কৃত নাট্যৰীতিৰ কোনো কোনো উপাদান গ্রহণ কৰি শঙ্কৰদেৱে অঙ্কীয়া নাটসমূহক চমকপ্রদ ৰূপত দাঙি ধৰিছিল।
- শঙ্কৰদেৱ সৃষ্ট অঙ্কীয়া নাটসমূহৰ লগত মধ্যযুগীয় ভাৰতবর্ষৰ নাট্যধর্মী অনুষ্ঠানৰ সাদৃশ্য দেখা যায়। মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে দুবাৰকৈ তীর্থ ভ্রমণ কৰাৰ সময়ত সম্ভৱতঃ এই অনুষ্ঠানবোৰ প্রত্যক্ষ কৰিছিল আৰু তাৰেই অনুপ্রেৰণাত এই অপূর্ব নাট্যকলাৰ জন্ম দিছিল। মুঠতে ভক্তিধর্ম প্রচাৰৰ মাধ্যম হিচাপে জন্ম দিয়া অঙ্কীয়া নাট আছিল শঙ্কৰদেৱেৰ এক অভিনৱ সৃষ্টি। শঙ্কৰদেৱ সৃষ্ট অঙ্কীয়া নাটসমূহেই অসমীয়া নাট্য-সাহিত্যৰ ভেটি স্থাপন কৰি থৈ গ'ল।
- শঙ্কৰোত্তৰ কালতো যে নাট ৰচনা হৈ আছিল সেই বিষয়ে অৱগত হ'ল।

১.৫ অধিক জানিবলৈ

১) গোস্বামী, প্রণতি শর্মা (সম্পাঃ) (২০০৯); *ভক্তি আন্দোলন আৰু শ্রীমন্ত শঙ্কৰদেৱ*; গুৱাহাটী ঃ প্রাগজ্যোতিষ মহাবিদ্যালয়।

২) দেৱ গোস্বামী, কেশৱানন্দ (১৯৭৯); *অঙ্কমালা*; গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৩) নেওগ, মহেশ্বৰ (১৯৬৩); *শ্রীশ্রীশঙ্কৰদেৱ*; গুৱাহাটী ঃ লয়ার্চ বুক ষ্টল।

৪) নেওগ, মহেশ্বৰ (২০০০); *অসমীয়া সাহিত্যৰ ৰূপৰেখা*; গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

৫) বর্মন, শিৱনাথ (সম্পাঃ) (১৯৯৭); *অসমীয়া সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী (দ্বিতীয় খণ্ড)*; গুৱাহাটী ঃ

আনন্দৰাম বৰুৱা ভাষা-কলা-সংস্কৃতি সংস্থা।

৬) ভৰালী, শৈলেন (১৯৯০); *নাটক আৰু অসমীয়া নাটক*; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ প্ৰাইভেট লিমিটেড।

৭) ভৰালী, শৈলেন (১৯৯৪); *নাট্যকলা ঃ দেশী আৰু বিদেশী*; গুৱাহাটী ঃ বাণী প্ৰকাশ প্ৰাইভেট লিমিটেড।

৮) ভট্টাচাৰ্য, হৰিচন্দ্ৰ (১৯৭০); *অসমীয়া নাট্য-সাহিত্যৰ জিলিঙনি*; গুৱাহাটী ঃ সেৱা কুটীৰ।

৯) মেধি, কালিৰাম (সম্পাঃ)(১৯৫০); *অঙ্কাৱলী*; গুৱাহাটী।

১০) শৰ্মা, সত্যেন্দ্ৰনাথ (২০০৯); *অসমীয়া নাট্য-সাহিত্য*; গুৱাহাটী ঃ সৌমাৰ প্ৰকাশ।

১.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান (কেৱল ৰূপৰেখা)

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শঙ্কৰদেৱে অঙ্কীয়া নাট ৰচনা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত যে সংস্কৃত নাট... ...অসমৰ বিভিন্ন লোকনাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠান... ...বাহিৰৰ নাট্যধৰ্মী অনুষ্ঠানে প্ৰভাৱ পেলাইছে সেই বিষয়ে উদাহৰণসহ আলোচনা কৰিব লাগিব।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অঙ্কীয়া নাটৰ চমু পৰিচয়... ...অঙ্কীয়া নাটৰ বিষয়বস্তু... ...শঙ্কৰদেৱে নৱবৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ প্ৰচাৰত অঙ্কীয়া নাটৰ সহায় কি দৰে লৈছিলে তাৰ আলোচনা।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মধ্যযুগৰ ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত প্ৰচলিত লোকনাট্যসমূহৰ কথা উল্লেখ... ...এইবোৰৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ মিল-অমিলখিনি ফঁহিয়াই দেখুৱাব লাগিব।

১.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ অঙ্কীয়া নাট বুলিলে কি বুজে? অঙ্কীয়া নাটৰ উৎপত্তি সম্বন্ধে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ অঙ্কীয়া নাটৰ বৈশিষ্ট্যবোৰ কি কি? প্ৰত্যেকৰে চমু আভাস দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ 'অঙ্কীয়া নাটৰ কলা-কৌশল অভিনৱ'— এই যুক্তিৰ আধাৰত অঙ্কীয়া নাটৰ কলা-কৌশলসমূহ বিশ্লেষণ কৰি দেখুৱাওক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ অঙ্কীয়া নাট ৰচনাৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য ভক্তিধৰ্ম প্ৰচাৰ— আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ অঙ্কীয়া নাটত কোনবিধ ৰসে প্ৰাধান্য লাভ কৰে? অঙ্কীয়া নাটত থকা চাৰিবিধ গীত কি কি? বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ 'অঙ্কীয়া নাটৰ সূত্ৰধাৰ একেধাৰে— গায়ক, নৰ্তক, পৰিস্থিতি ব্যাখ্যাকাৰী আৰু পৰিচালক'— এই উক্তিৰ আধাৰত সূত্ৰধাৰৰ প্ৰাধান্য অঙ্কীয়া নাটত কেনেদৰে প্ৰকাশ পাইছে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ অঙ্কীয়া নাটত পুতলা নাচ আৰু ওজাপালিৰ অৱদান সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ অঙ্কীয়া নাটৰ ৰস আৰু ভাষা সম্পৰ্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৯ ঃ মধ্যযুগীয় ভাৰতৰ অন্যান্য নাট্য পৰম্পৰাৰ লগত অঙ্কীয়া নাটৰ সাদৃশ্য সম্পৰ্কত এটি আলোচনা দাঙি ধৰক।

প্ৰশ্ন ১০ ঃ অঙ্কীয়া নাটত থলুৱা শৈলীৰ প্ৰয়োগ— এই সম্পৰ্কে এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

*** ***** ***